

УДК 373.2:316.61:159.922.7

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-3-61-66

Бобро Л. В.

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри дошкільної освіти

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

bobro.lv@ndu.edu.ua

orcid.org/0000-0002-0231-0905

**ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ УЯВЛЕНЬ
ПРО СОЦІАЛЬНЕ ТА ПРИРОДНЕ ДОВКІЛЛЯ
ЯК ОСНОВНИХ КОМПОНЕНТІВ ОТОЧУЮЧОЇ ДІЙСНОСТІ**

Наукова стаття присвячена актуальній проблемі формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень про соціальне та природне довкілля як основних компонентів оточуючої дійсності. Обґрунтовано безумовну актуальність досліджуваної проблеми. З'ясовано, що досліджувана проблематика вивчалась вітчизняними та зарубіжними вченими. З'ясовано, що дошкільний період визначається як фундаментальний етап онтогенезу, в межах якого відбувається активне становлення особистості дитини як суб'єкта діяльності, міжособистісної взаємодії та пізнавального розвитку.

У процесі теоретичного обґрунтування досліджуваної проблематики здійснено аналіз наукових джерел, що відображають психолого-педагогічний контекст. На основі цього з'ясовано, що у період раннього дитинства відбувається інтенсивне засвоєння сенсорного, когнітивного та соціального досвіду, що створює передумови для розвитку здатності дитини орієнтуватися в навколишньому середовищі та сприяє розширенню її чуттєво-пізнавального простору.

Визначено, що формування уявлень дітей дошкільного віку про соціальне та природне довкілля здійснюється як у межах цілеспрямованої педагогічної діяльності, так і в умовах спонтанного досвіду. Організоване ознайомлення з навколишнім світом забезпечується дорослими – педагогами закладів дошкільної освіти та батьками – через спеціально сплановану діяльність, що передбачає інтеграцію дітей у соціальні групи, ознайомлення з природними об'єктами та явищами, а також формування первинних соціальних і екологічних уявлень.

Разом з цим, процес пізнання соціального і природного середовища відбувається стихійно, коли дитина самостійно набуває досвіду взаємодії з однолітками та дорослими, інтерпретує події та явища, формуючи власні висновки. Особливо вираженою є стихійність у процесі засвоєння уявлень про природу, що реалізується через безпосереднє спостереження, емоційно-чуттєве сприймання та індивідуальну взаємодію з об'єктами природного середовища.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, соціум, природа, соціальне довкілля, природне довкілля, уявлення, оточуючий світ.

Постановка проблеми. У період дошкільного дитинства відбувається активне становлення уявлень про навколишній світ, що зумовлюється як опосередкованим досвідом, отриманим через взаємодію з дорослими, так і самостійним пізнанням дитиною предметного середовища. У процесі сенсорного та когнітивного освоєння багатовимірної реальності дитина формує індивідуальну модель світу, яка включає систему зв'язків між об'єктами, явищами та їх властивостями.

Індивід постійно залучається до різноманітних форм суспільної практики, що сприяє розширенню його уявлень про власну ідентичність та забезпечує умови для

подальшої самореалізації і самоствердження в контексті соціальних взаємовідносин. У процесі комунікації та взаємодії з соціальним середовищем особистість набуває знань про себе як про суб'єкта діяльності, що, своєю чергою, впливає на характер її подальших соціальних зв'язків. Таким чином, соціальний досвід виступає ключовим чинником формування соціального компонента самосвідомості особистості.

На сучасному етапі суспільного розвитку одним із пріоритетних завдань є створення освітнього середовища, що сприяє гармонійному розвитку індивідуальних здібностей та стимулює творчу активність особистості. Важливим компонентом цього процесу є формування уявлень про закономірності природних взаємозв'язків та засвоєння норм взаємодії з навколишнім середовищем. В умовах актуалізації екологічних викликів екологічна освіта набуває особливого значення, оскільки її мета полягає у трансформації споживацьких установок щодо природи на ціннісно-орієнтовані моделі поведінки, що базуються на усвідомленні природних законів і принципів сталого розвитку.

З огляду на це, вже на етапі дошкільної освіти реалізуються завдання, спрямовані на формування у дітей елементарних уявлень про соціум, біорізноманіття, екологічні зв'язки та взаємозалежність природних явищ, що закладає основу для екологічної свідомості та відповідального ставлення до довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз впливу соціального середовища на становлення особистості дітей дошкільного віку є предметом досліджень багатьох науковців, серед яких – Г. Андрєєва, А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Кузнєцова, С. Курінна, М. Лукашевич, Ю. Мануйлов, І. Панченко, А. Петровський, Т. Поніманська, Л. Тарабасова, Н. Черепаня та інші.

Окрему групу становлять наукові роботи, присвячені питанням екологічної освіти в дошкільному віці. Серед дослідників, які активно розробляють дану проблематику, слід назвати Г. Беленьку, С. Глазачову, С. Дерябо, О. Захлібного, І. Зверєву, Н. Кондратьєву, Н. Лисенко, В. Маршицьку, С. Миколаєву, Т. Науменко, С. Ніколаєву, З. Плохій, Н. Рижову, М. Роганову, П. Саморукову, В. Фокіну, І. Хайдурову, В. Ясвіна та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більш детального дослідження потребують аспекти, які стосуються процесу формування уявлень у дітей старшого дошкільного віку про соціальне та природне довкілля як основних складових оточуючого світу.

Мета статті: на теоретичному рівні визначити особливості процесу формування уявлень у дітей старшого дошкільного віку про соціальне та природне довкілля як основних складових оточуючого світу.

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасного суспільного розвитку в Україні дошкільна освіта орієнтована на формування інтегрованої, гармонійно розвинутої та життєво компетентної особистості. Такий підхід передбачає стимулювання у дітей раннього віку активного пізнавального інтересу до навколишнього світу, здатності орієнтуватися в різноманітті об'єктів і явищ, а також уміння свідомо регулювати власну пізнавальну діяльність. У цьому контексті особливої значущості набуває завдання розвитку у дошкільників здатності до адекватного сприйняття соціального та природного середовища, його осмислення та встановлення причинно-наслідкових зв'язків між елементами реальності.

Дошкільний вік розглядається як базовий етап становлення особистості, що формується як суб'єкт діяльності, комунікації та пізнання, що підтверджується у працях Р. Буре, О. Кононко, В. Кузьменко, Т. Піроженко, Т. Поніманської та інших дослідників.

У межах сучасної дошкільної освіти передбачено формування у дітей цілісного уявлення про навколишній світ, що реалізується через інтеграцію змісту освітніх напрямів, визначених Базовим компонентом дошкільної освіти. Такий підхід сприяє засвоєнню узагальнених емпіричних уявлень і систематизованих знань про природне,

предметне та соціальне середовище, а також про місце людини в ньому. В результаті забезпечується розвиток здатності дитини до ефективної орієнтації в навколишньому світі, його осмислення та побудови продуктивної взаємодії з довкіллям [1].

Згідно із науковим підходом Н. Голоти, у ранньому віці дитина активно накопичує сенсорний, когнітивний та соціальний досвід, що сприяє формуванню здатності орієнтуватися в навколишньому середовищі та розширенню її чуттєво-пізнавальної сфери. Пізнавальна активність, пошукова поведінка та орієнтувально-дослідницька діяльність забезпечують умови для конструювання індивідуальної картини світу, яка формується в процесі взаємодії з предметно-соціальним оточенням. Ця картина репрезентує систему знань, уявлень і смислів, що визначають соціально-психологічний простір дитини [3].

Н. Голота зазначає, що упродовж життя кожна людина володіє певною ментальною моделлю світу – інтегрованою системою уявлень про себе, навколишню реальність, власну роль у ній, а також про часово-просторову організацію подій, їх причинно-наслідкові зв'язки, значення та цілі. Така картина світу постає як багатовимірне, цілісне строювання, що охоплює уявлення про зовнішній світ, інших людей, власну особистість і діяльність [3].

У наукових працях О. Кононко поняття «образ світу» інтерпретується як суб'єктивна модель реальності, що репрезентує індивідуальні особливості дитини, її внутрішній світ та характер взаємодії з навколишнім середовищем. Згідно з концептуальними положеннями дослідниці, узагальнений образ світу дошкільника постає як багатовимірне строювання просторових відносин, що охоплює: фізичний вимір – ставлення до природного і рукотворного середовища; соціальний вимір – взаємодію з іншими людьми; моральний вимір – орієнтацію на етичні норми та цінності; особистісний вимір – ставлення до себе як суб'єкта [8].

У межах філософських і психолого-педагогічних досліджень акцентується фундаментальне значення освоєння просторово-часових категорій у процесі формування дитиною цілісної картини світу та усвідомлення власної позиції в ньому. Простір і час розглядаються як універсальні когнітивні координати, що відіграють базову роль у пізнанні дитиною предметного та соціального оточення. Просторово-часові уявлення становлять невід'ємний компонент людського буття, оскільки існування поза цими категоріями є онтологічно неможливим.

Згідно із науковою думкою Л. Маляр, Г. Шикітки, у дошкільному віці процес конструювання образу світу здійснюється на основі сенсорних вражень, отриманих у взаємодії з дорослими, а також через самостійне освоєння навколишнього середовища. У перші роки життя дитина не лише накопичує емпіричний досвід, але й активно розширює чуттєво-пізнавальну сферу, формуючи здатність орієнтуватися в багатовимірному світі [7].

Як зазначає В. Душина, процес соціалізації дитини, що передбачає засвоєння соціально значущих норм і правил, необхідних для її ефективного функціонування в суспільстві, реалізується через різні механізми. Зокрема, він може відбуватися спонтанно – під впливом неконтрольованих зовнішніх чинників, поза межами цілеспрямованої педагогічної діяльності; у межах відносно керованого процесу, що здійснюється за участі батьків і педагогів; а також шляхом самовиховання, яке проявляється у внутрішній мотивації дитини до саморозвитку, подолання особистісних труднощів, набуття нових умінь і вдосконалення поведінкових моделей [4].

За Н. Лисенко, пізнання навколишнього світу в дошкільному віці є складним і багатовимірним процесом, у межах якого дитина поступово формує уявлення про взаємозв'язки між об'єктами, явищами та соціальним середовищем, а також усвідомлює ціннісне розмаїття природного світу. Згідно з результатами наукових досліджень, знання, що набуваються в цьому процесі, поступово строюються, набуваючи системного характеру. Це, своєю чергою, сприяє розвитку операційної складової інтелекту: удосконалюються когнітивні навички, зростає рівень спостережливості,

активізується пізнавальний інтерес, формується здатність до прогнозування наслідків власних дій та усвідомлення значущості дотримання норм поведінки у взаємодії з природним середовищем [6].

Засвоєні знання та вміння діти здатні творчо застосовувати у щоденному контакті з природою, що зумовлює актуальність використання таких форм пізнавальної діяльності, як цілеспрямоване спостереження, екологічне моделювання та пошуково-дослідницька активність.

Одним із найбільш ефективних методів формування уявлень про природне довкілля у дітей дошкільного віку, на думку К. Трембак, О. Шевцової, є моделювання, що зумовлено специфікою дитячого мислення, яке характеризується предметною образністю та наочною конкретністю. Застосування моделювання має значний розвивальний потенціал, оскільки створює умови для активізації інтелектуальної діяльності дітей, зокрема в процесі пізнання навколишнього світу. Для формування дитини як суб'єкта діяльності важливо забезпечити їй можливість самостійного пошуку інформації відповідно до поставленої мети, засвоєння та практичного застосування набутого досвіду. Використання моделей у навчально-пізнавальній діяльності, а також залучення дітей до процесу моделювання сприяє підвищенню ефективності засвоєння знань, розвитку когнітивних навичок і формуванню екологічної компетентності [9].

У межах дослідження Н. Василюк акцентується провідна роль дорослого у процесі формування у дітей дошкільного віку цілісного образу світу, що безпосередньо впливає на розвиток їхньої пізнавальної активності. Зокрема, йдеться про створення педагогом умов, які стимулюють дитину до пізнання навколишніх явищ, а також про підтримку в осмисленні та структуризації індивідуального досвіду, набутого в процесі самостійної діяльності. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від здатності дорослого мати сформовану систему уявлень про світ, розуміти, які його аспекти є значущими для дитини, та на основі цього здійснювати спільне розширення і впорядкування її пізнавального досвіду [2].

У наукових працях І. Денисової, М. Замелюк, К. Крутій персональний простір дитини старшого дошкільного віку розглядається як багатовимірне явище, що охоплює фізичний (тілесність, предметно-природне середовище, соціальне оточення, види діяльності) та психологічний (емоційні стани, характер міжособистісних взаємин) компоненти. У межах цього простору дитина демонструє вибіркове ставлення до елементів навколишнього світу: одні з них інтегруються в її життєвий досвід, інші – залишаються відчуженими. На етапі старшого дошкільного віку дитина вже володіє базовими навичками тілесної саморегуляції, однак процес становлення глибинної тілесної та психологічної взаємодії з довкіллям, що забезпечує відчуття належності до світу, ще триває [5].

Таким чином, процес формування у дітей дошкільного віку уявлень про соціальне та природне довкілля відбувається як організовано так і стихійно. Дорослі (педагоги закладу дошкільної освіти та батьки) організовують спеціальну діяльність, де діти знайомляться із природними об'єктами та явищами, входять у певні соціальні групи і соціум в цілому. Також даний процес відбувається стихійно, коли дитина дошкільного віку самостійно набуває соціального досвіду, взаємодіючи із однолітками, дорослими, робить певні висновки. Стихійність цього процесу відбувається у формуванні уявлень дітей про природне довкілля, коли дитина безпосередньо пізнає та взаємодіє із об'єктами природи, робить певні висновки.

Перспективами подальших розвідок є дослідження педагогічних умов формування уявлень дошкільників про соціальне та природне довкілля як основних компонентів оточуючого світу.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція: затв. наказом МОН України № 33 від 12.01.2021 р.
2. Васирина Н. О. Формування пізнавальної активності старших дошкільників у процесі пошуково-дослідницької діяльності. *Підвищення якості освіти: стан, проблеми, перспективи*, 2017. С. 112–115.
3. Голота Н. М. Довкілля як засіб пізнання дитиною дошкільного віку простору та часу. *Науковий часопис НПУ ім. МП Драгоманова: Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання*. 2018. С. 45–51.
4. Душина В. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку у просторі дитячої субкультури : навч.-метод. посіб. Харків, 2012. 69 с.
5. Крутий К. Л., Деснова І. С., Замелюк М. І. Створення ігрового середовища для дітей дошкільного віку. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2025. Вип. 1. С. 93–101.
6. Лисенко Н. В. Еко-око: дошкільник пізнає світ природи: навч.-метод. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 352 с.
7. Маляр Л. В., Шикітка Г. М. Дидактичний підхід до розвитку дошкільника в сенсорно-пізнавальному просторі. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57, т. 2. С. 221–25.
8. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: колективна монографія / Укл.: О. Л. Кононко, Н. П. Пихтіна, С. І. Матвієнко, А. М. Аніщук, Л. В. Бобро, О. В. Лісовець; за заг. ред. О. Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 287 с.
9. Трембак К. С., Шевцова О. А. Екологічне виховання в ДНЗ. Харків: Вид. група «Основа», 2016. 223 с.

References

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (2021). [Basic component of preschool education]. (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) nova redaktsiia: zatv. nakazom MON Ukrainy № 33 vid 12.01.2021 [in Ukrainian].
2. Vasylyna, N. O. (2017). Formuvannia piznavalnoi aktyvnosti starshykh doshkilnykiv u protsesi poshukovo–doslidnytskoi diialnosti [Development of cognitive activity in senior preschoolers through exploratory and research-based learning]. *Pidvyshchennia yakosti osvity: stan, problemy, perspektyvy – Improving the Quality of Education: Current State, Challenges, and Prospects*, 112–115 [in Ukrainian].
3. Holota, N. M. (2018). Dovkillia yak zasib piznannia dytynoiu doshkilnoho viku prostoru ta chasu [The environment as a means of preschool children's spatial and temporal cognition]. *Naukovyi chasopys NPU im. MP Drahomanova: Seria 17. Teoriia i praktyka navchannia ta vykhovannia - Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University: Series 17. Theory and Practice of Teaching and Education*, 45–51 [in Ukrainian].
4. Dushyna, V. (2012). Sotsializatsiia ditei starshoho doshkilnoho viku u prostori dytiachoi subkultury [Older preschoolers' socialization through children's subculture]. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Krutii, K. L. & Desnova, I. S., Zameliuk, M. I. (2025). Stvorennia ihrovoho seredovyscha dlia ditei doshkilnoho viku [Creating a play environment for preschool children]. *Akademichni studii. Seria «Pedahohika» – Academic Studies. Series: Pedagogy*, 1, 93–101 [in Ukrainian].
6. Lysenko, N. V. (2015). Eko-oko: doshkilnyk piznaie svit pryrody [Eco-Eye: A Preschooler Explores the World of Nature]. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo» [in Ukrainian].
7. Maliar, L. V. & Shykitka H. M. (2023). Dydaktychnyi pidkhid do rozvytku doshkilnyka v sensorno-piznavalnomu prostori [Didactic Approach to Preschool Child Development in the Sensory-Cognitive Environment]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 57, 2, 221–225 [in Ukrainian].
8. Ukl.: Kononko, O. L. & Pykhtina, N. P., Matviienko, S. I., Anishchuk, A. M., Bobro, L. V., Lisovets, O. V. (2020). Sotsialno-moralnyi rozvytok i vykhovannia ditei doshkilnoho viku: kolektyna monohrafiia [A didactic approach to the development of preschool children within the sensory-cognitive domain]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].
9. Trembak, K. S. & Shevtsova O. A. (2016). Ekolohichne vykhovannia v DNZ [Environmental education in preschool institutions]. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova» [in Ukrainian].

Bobro L.

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD),
Associate Professor, Department of Preschool Education
Nizhyn Gogol State University
bobro.lv@ndu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-0231-0905

**FORMATION OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN'S UNDERSTANDING
OF THE SOCIAL AND NATURAL ENVIRONMENT AS KEY COMPONENTS
OF THE SURROUNDING REALITY**

This scientific article addresses the pressing issue of developing senior preschool children's understanding of the social and natural environment as fundamental components of the surrounding reality. The relevance of the research topic is substantiated as indisputable. It has been established that this issue has been explored by both domestic and international scholars. The preschool period is defined as a foundational stage of ontogenesis, during which the child's personality actively develops as a subject of activity, interpersonal interaction, and cognitive growth.

As part of the theoretical substantiation of the research issue, an analysis of scholarly sources reflecting the psychological and pedagogical context was conducted. Based on this analysis, it was found that during early childhood, children undergo intensive acquisition of sensory, cognitive, and social experience, which lays the foundation for the development of their ability to navigate the surrounding environment and contributes to the expansion of their sensory-cognitive domain.

It has been established that the adult plays a pivotal role in the process of introducing preschool children to the surrounding reality. Furthermore, it has been determined that the formation of preschoolers' understanding of the social and natural environment occurs both within the framework of purposeful pedagogical activity and through spontaneous experiential learning. Structured familiarization with the world around them is facilitated by adults – namely, educators in preschool institutions and parents – through specially designed activities that involve children's integration into social groups, exploration of natural objects and phenomena, and the development of initial social and ecological concepts.

At the same time, the process of exploring the social and natural environment unfolds spontaneously, as children independently gain experience through interactions with peers and adults, interpret events and phenomena, and draw personal conclusions. This spontaneity is particularly evident in the formation of children's understanding of nature, which is realized through direct observation, emotional-sensory perception, and individual engagement with elements of the natural world.

Key words: preschool children, society, nature, social environment, natural environment, perceptions, surrounding world.